сконструйованими унаслідок творчого використання традиційних для мови усної народної творчості лексичних одиниць (ключових слів) у ролі базових для АЛН. Активізація наприкінці ХХ ст. міжмовної комунікації призвела до творення АЛН із використанням чужомовного матеріалу; унаслідок чого в поезії з'явилися незвичні для української мовної свідомості одиниці, які, окрім суто стилістичних, виконували ще й функції стимуляторів уваги адресата, активізували його мисленнєву діяльність у процесі сприйняття художнього тексту. Поети активно апробовували нові або ж рідкісні способи ІАН фрагментів довкілля, унаслідок чого корпус АЛН у поетичному словнику кінця ХХ ст. значно урізноманітнився передусім стосовно формального представлення певного змісту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брітікова К. В. Узуальне та оказіональне в інноваціях сучасної української мови: тенденції оновлення лексико-словотвірної категорії назв особи : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Брітікова Катерина В'ячеславівна. – Донецьк, 2007. – 304 с.
2. Пустовіт Л. Мова поезії 50 – 80-х років / Л. Пустовіт, Г. Сюта // Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. – Opole, 1999/ Red. S. Jermolenko. – S. 169–183.
3. СУМ: Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1973 – 1982.

The article provides semantic, lexico-grammatical, derivational and functional analysis of author's lexical neologisms registered in Ukrainian poetry of the 20th century.

Key words: author's lexical neologism, author's individual denomination, neology, occasional lexical neologism, Ukrainian poetry of the 20th century.

Н. В. Гаврилюк

СКЛАДНІ ВИПАДКИ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПИСУ АВТОРСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ
(НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ КИЇВСЬКИХ НЕОКЛАСИКІВ)

У статті висвітлюються проблеми й перспективи індивідуально-авторської неографії, аналізуються складні випадки лексикографічного опису авторських лексичних новотворів.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, словник, словникова стаття, індивідуально-авторська неографія.

Упродовж останніх десятиріч українські та зарубіжні мовознавці значну увагу приділяють дослідженню нових слів, зокрема й індивідуально-авторських. Усебічне вивчення індивідуального словотвору дозволить визначити основні шляхи поповнення поетичного лексикону, з'ясувати причини і способи творення лексичних інновацій, виявити особливості стилю окремого письменника або представників певного літературного угруповання, визначити роль того чи іншого письменника у збагаченні не лише поетичного лексикону, а й загальномовного словника. І лише аналіз авторських лексичних новотворів (далі – АЛН) якнайширшого кола письменників сучасності дасть можливість зробити теоретичні узагальнення щодо процесів оказіональної номінації.

В українському мовознавстві досліджувалися лексичні інновації Олеся Гончара (Л.Пашко, Н.Сологуб), Павла Загребельного (Т.Юрченко), Михайля Семенка (Г.Вокальчук), Василя Барки (Н.Адах), представників літературного угруповання "Молода Муза" (Г.Вокальчук), поетів-шістдесятників (В.Герман, Г.Сюта,), представників Нью-Йоркської групи (Г.Сюта), поетів 80-90-х рр.. (О.Жижома) та ін. У результаті плідної роботи зібрано багатий фактичний матеріал, який потребує систематизації у спеціальних словниках авторських новотворів. Такі словники, на думку фахівців, стануть "незамінним джерелом для вивчення творчої лабораторії цього письменника, його поетики, його мовленнєвого новаторства, його роботи над художнім образом" [10, с. 147]. Відтак, закономірним є зростання інтересу дослідників до лексикографічного опрацювання АЛН. В останні десятиліття опубліковано словники авторських лексичних новотворів Михайля Семенка (Г.Вокальчук), Яра Славутича (Н.Сологуб), Василя Барки (Н.Адах), поетів Рівненщини (В.Максимчук).

За висновками фахівців, сучасний стан вивчення та лексикографічного опису індивідуально-авторських новотворів уможливив виокремлення нової галузі лексикографії – індивідуально-авторської неографії, яка перебуває , так би мовити, на перетині двох лексикографічних напрямків – письменницької лексикографії та неографії [2, с. 456]. Як відносно молода галузь лексикографії, індивідуально-авторська неографія має ще багато не розв'язаних проблем, приміром, про єдині принципи укладання словників новотворів окремих авторів. Завданням пропонованої статті є аналіз складних випадків лексикографічного опису індивідуально-авторських новотворів (за матеріалами "Словника авторських лексичних новотворів київських неокласиків" [5]). Таке дослідження в подальшому сприятиме виробленню єдиних стандартів лексикографування АЛН.

У процесі укладання словника авторських лексичних новотворів лексикограф зустрічається з труднощами різного характеру, зумовленими специфікою описуваних одиниць.

Складними і дискусійними є випадки, коли реєстрове слово – авторський лексичний новотвір – не збігається з контекстуальною формою його вживання, і укладачеві доводиться самостійно надавати лексичним інноваціям певної словникової форми [1, с. 53]. Відомо, що традиційною початковою формою іменників є називний відмінок однини. Проте окремі АЛН можуть наводитися в множині. Це стосується передусім складених найменувань, у яких один із компонентів має лише форму множини, напр.: **Коралі-гребінці,** ім., мн., *До неї кури бігли, / Б'ючися за зерно добірне і достигле, / В коралях-гребінцях їх лицарі-півні...* (М.Рильський); **Хмари-шати,** ім., мн., *Хмари-шати розпливлися, / Розпливлись по всьому небі*. (М.Рильський).

У доробку неокласиків виявлено АЛН, які позначають сукупність, нероздільну єдність предметів, напр., *свині-гуси* (Ю.Клен) – це дрібні домашні тварини ("*...всіх життя чекає щасне / у неосяжному краю, / ... / де свині-гуси, як бики...*"), *лани-перелоги* (М.Зеров) – поля, призначені для сільськогосподарських робіт ("*Див не злічимо там: Евр бурхливий*

ланів-перелогів / Не розмиває зливами могучими..."). Якщо компоненти авторських юкстапозитів подати у формі однини, то значення сукупності втрачається. Тому подібні новотвори включаються до реєстру словника у формі множини, напр.: **Квітки-пелюстки,** ім., мн., *...В тих сльозах мій замислений шум, / Що недавно – весною – гуляв / І квітки-пелюстки розсипав.* (М.Рильський).

В окремих випадках труднощі виникають при встановленні початкової форми одного з компонентів складеного найменування, напр.: *скарби-приноси* (М.Зеров) – *принос* чи *приніс*, *пере́лети-громи* (М.Зеров) – *перелет* чи *переліт*. З урахуванням фонетичних норм сучасної української мови перевагу мають форми *приніс*, *переліт*, які, проте, зумовлюють появу інших значеннєвих відтінків у семантиці АЛН. Тому такі новотвори у словнику фіксуються у формі, використаній автором, напр.: **Скарби-приноси,** ім., мн., *Невже тобі байдужі наші троси / І наших ворогів переполох? / Невже не бачиш, як Великий Льох / Нам оддає свої скарби-приноси*? (М.Зеров).

У поетичному лексиконі неокласиків поодинокими прикладами представлено юкстапозити, у яких один із компонентів має форму однини, а інший – множини. У таких випадках граматичне значення числа встановлюється за стрижневим словом, виявити яке допомагає контекст, напр.: **Намисто-крапельки,** ім., мн., *Стоїть в саду свавільними рядами / Айстр і оргінй переливний рій / І грається намистом-крапельками...* (М.Рильський).

Певні труднощі виникають при визначенні граматичного роду юкстапозитів, переважна більшість яких у доробку неокласиків утворена на основі словосполучень із підрядним зв'язком. Граматичне значення роду в таких АЛН встановлюється за родовою належністю стрижневого слова. Для визначення останнього часто доводиться звертатися до контексту. Так, наприклад, із контексту "*Імперія, що серцем-осередком / золотоясної була Європи...*" (Ю.Клен) дізнаємося, що лексична інновація *серце-осередок* має значення "духовний центр", тобто стрижневим є компонент *осередок* (*центр*), а залежним – *серце* (*духовний*), через що аналізований юкстапозит кваліфікується як іменник чоловічого роду.

В окремих складених найменуваннях встановити стрижневе слово (і відповідно – родову належність) неможливо, оскільки АЛН утворюються на основі словосполучень, синонімічні компоненти яких об'єднуються сурядним зв'язком. У словнику родова кваліфікація таких новотворів не наводиться, напр.: **Жаль-нарікання,** ім., *Плаче ізнов Аріадна, блукаючи берегом моря, / І, незачісана, так скаржиться словом гірким: / "Знову почуєте, хвилі, колишні жалі-нарікання..."* (М.Зеров).

У деяких випадках не вдається точно встановити, яке саме словосполучення (за типом синтаксичного зв'язку між компонентами) лежить в основі виникнення складеного найменування. Наприклад, лексична інновація *хмара-туман* може бути утворена шляхом згортання сполучення слів, об'єднаних сурядним зв'язком: *хмара і туман*, або підрядним – *хмара, наче туман,* чи *туман, наче хмара*. У контексті можлива трансформація юкстапозита у будь-яке з цих словосполучень: "*Як часто я* [Демон. – Н.Г.], *здійнявши прах, / окритий хмарою-туманом, / боровсь з могутнім гураганом...*" (М.Драй-Хмара). Якщо мовленнєве оточення не дає достатніх підстав для виявлення стрижневого компонента складеної номінації, то встановлення її родової належності є питанням суперечливим, що зумовлює відсутність родової характеристики АЛН у словниковій статті.

Окрім труднощів у визначенні граматичної кваліфікації авторських новотворів, при укладанні словника АЛН постає ряд проблемних питань, пов'язаних із зарахуванням до його складу певних одиниць. Виникнення дискусійних моментів частково зумовлюється відсутністю в сучасному мовознавстві єдиноприйнятого визначення поняття "авторський лексичний новотвір".

Приміром, чимало лексичних інновацій неокласиків є словотвірними варіантами узуальних лексем, напр.: *кочовисько* (М.Рильський) – уз. *кочовище, млавина* (Ю.Клен) – уз. *мла, складовник* (М.Зеров) – уз. *складник*. Словотвірні, або деривaційні, варіанти – це видозміни тієї самої лексеми, які при спільності кореня і значення мають різну словотвірну будову [12, с. 15]. Ступінь новизни та експресивності у таких одиниць здебільшого мінімальний. Основною підставою для

зарахування подібних номінацій до індивідуально-авторських новотворів є свідома видозміна поетами форми загальновживаного слова [3, с. 29]. Виникнення словотвірних варіантів зумовлюється різними причинами:

1) пошуком необхідної рими: "*Ми далі йшли й постерігали, / як на мінований пустар / жидів стотисячами гнали / з усіх околиць і кошар*" (Ю.Клен);

2) потребою збереження ритміки строфи, напр.: *незміримість* (М.Рильський) – уз. *незмірність, породіння* (М.Зеров) – уз. *породдя* та ін.; словотвірний варіант відрізняється від узуального відповідника кількістю складів: *пліднити* (М.Зеров) – уз. *запліднювати* або позицією наголосу: *спадщи́зна* (Ю.Клен) – уз. *спа́дщина*;

3) прагненням надати номінації певного стилістичного відтінку – приміром, для характеристики персонажа античної міфології Пеана, який лікував олімпійських богів, М.Зеров замість узуальної лексеми *лікар* уживає інновацію з книжним забарвленням *лікувальник*, котра є стилістично виправданою у контексті: "*Батько владущий тоді прогнівився, / Що від підземної тьми на світ сонця вертаються люди, / І лікувальника мудрого, Фебову кров найдорожчу / Сам громоносним перуном до хвилі Стігійської скинув*" (М.Зеров);

4) в окремих випадках поява авторських словотвірних варіантів спричинена як вимогами віршування, так і стилістичними настановами. Наприклад, замість загальновживаного слова *перекладач* М.Зеров для вираження іронічного ставлення до позначуваного об'єкта вживає інновацію *переклáдчик,* яка водночас допомагає зберегти ритміку строфи (завдяки відповідному наголосу): "*І йдуть туди: новий поет, / І вчені любомудрі жени, / І переклáдчик навіжений, / І перетончений естет*" (М.Зеров).

Ще однією проблемою для лексикографічного опису авторських новотворів є кваліфікація слів, які можуть бути діалектними. Г.М.Колесник у коментарях до словника новотворів П.Тичини слушно зауважує: "Часто буває важко з повною достовірністю встановити, чи те або інше слово поет створив сам, а чи воно було почуте і запозичене ним із

народних уст" [6, с. 197]. Приміром, у доробку М.Зерова зафіксовано прикметник *неповздержливий*, який не засвідчений у жодному з опрацьованих нами словників загальновживаної лексики. Але в колективній праці "Лексика поетичних творів І.Франка" виявлено прислівник *непоздержливо* [8, с. 142], а у "Практичному словнику синонімів української мови" С.Караванського – іменник *повздержливість* з позначкою "слово галицького варіанту", який є синонімом до лексеми *стриманість* [4, с. 413]. Наведені факти не дають однозначної відповіді на питання: чи є прикметник М.Зерова *неповздержливий* авторською модифікацією діалектних слів, чи – прямим запозиченням з народної мови. З огляду на відсутність цієї номінації в спеціальних словниках місцевих говірок ("Словник поліських говорів" П.С.Лисенка (К., 1974), "Словник бойківських говірок" М.Й.Онишкевича (К., 1984) та ін.) включаємо, хоч і не беззастережно, слово *неповздержливий* до реєстру авторських лексичних новотворів М.Зерова.

У поетичному мовленні 20–30-х років ХХ ст. виявлено лексичні інновації, які вживалися кількома авторами, напр.: "*Я знаю в праосені пору / Таку коротку і ясну*." (Ю.Клен), "*Як ніжна праосінь, ти йдеш моїми снами...*" (М.Зеров); "*Там, за нею* [завісою. – Н.Г.]*, лебедіє, / Як дощем облиті луки, / Зореокої надії / Обітована земля*" (М.Рильський), "*Який же ангел зореокий / З нічних небес на нас вказав...*" (Є.Маланюк); "*Скидаючи керею срібнорунну, / поволі прокидався степ...*" (М.Драй-Хмара), "*З очей твоїх злітає чар і мрія срібнорунна – з грудей твоїх несеться ярь і пісня дзвінкострунна*" (В.Пачовський). Наведені новотвори вирізняються гармонійним поєднанням змісту й плану вираження, що закономірно зумовлює широке використання їх у творчості багатьох авторів. При цьому постає проблема встановлення авторства лексичної номінації. Науковці вважають, що розв'язати цю проблему іноді допомагає прийом хронологічного зіставлення дат написання творів, у яких виявлено оказіональні слова. Проте датування творів далеко не завжди є самодостатнім критерієм, з урахуванням якого можна було б достеменно визначити, хто з письменників є першим автором відповідного АЛН [1, с. 64–65]. Наприклад, у поетичному доробку М.Драй-Хмари і М.Семенка зафіксовано лексичну інновацію *війниця*: "*Кружляє з ним рука одна / над головою, а вона / то полине хутчій від птиці, / то раптом спиниться, – зорить, / і вогкий зір її блищить / з-під завидющої війниці...*" (М.Драй-Хмара); "*Чи скотиться з війниці сльоза / Коли за горою зникну?*" (М.Семенко). Український футурист уживає новотвір у поезії, датованій 1916 р., а неокласик – у перекладі поеми М.Лермонтова "Демон", над яким працював у 1929–1930 рр. Тобто, ураховуючи дату написання поетичних творів, автором аналізованої номінації умовно можна вважати М.Семенка.

Однак постає інше проблемне питання: лексична інновація М.Драй-Хмари утворена незалежно від АЛН М.Семенка чи, так би мовити, запозичена в футуриста? На думку Ж.В.Колоїз, довести, що один письменник "копіює" (чи запозичує – Н.Г.) індивідуально-авторський новотвір іншого, практично неможливо, як неможливо й спростувати таке припущення. Дослідниця пропонує погодитися з позицією О.Г.Ликова, що поява однакових новотворів у мовленні різних суб'єктів є "звичайною випадковістю" і кожен з письменників є автором свого "дітища" [цит. за: 7, с. 70]. Ще більше переконує в цьому той факт, що авторські новотвори, у яких збігається матеріальна форма вираження, можуть мати різне семантичне наповнення, пор.: "*Єдина в дні гіркої безнадії / Ще світиш ти мені, / Мов неба зорецвіт, що стріли сіє / На бистрині річній*" (Ю.Клен); "*зорецвіт вкриває груди: / красна стрічка – наче мак. / Незабаром зійде всюди / на землі червоний мак*" (М.Терещенко). Ю.Клен уживає лексичну інновацію для позначення всипаного зорями неба, а новотвір М.Терещенка позначає червону зірку – символ радянської влади. Беручи до уваги викладені вище погляди мовознавців, уважаємо такі номінації самостійними утвореннями кожного з письменників.

Проте інколи поети свідомо залучають до своїх текстів новотвори інших письменників, пор.: "*Люблю слова ще повнодзвонні, / як мед пахучі та п'янкі, / слова, що в глибині бездонній / пролежали глухі віки*" (М.Драй-Хмара); "*І я спитав: "За що марнуєш дні / ти в пеклі цім і терпиш біль агоній?" – / "Лише за те, – він відказав мені, – / що покохав слова я повнодзвонні, / слова п'янкі, які глухі віки / пролежали у глибині бездонній*" (Ю.Клен). Ю.Клен використовує прийом цитації з метою відтворення мови М.Драй-Хмари, аби читач міг упізнати в невідомому в'язневі, замордованого важкою працею у сталінських таборах, поета.

Так, у наведеному уривку Ю.Клена прикметник *повнодзвонний* є відтвореним, а не створеним. У таких випадках авторство належить лише одному поетові – тому, який створив лексичну інновацію, а не відтворив її.

Отже, у процесі лексикографування авторських лексичних новотворів дослідник може стикатися з такими проблемами: встановленням початкової форми лексичних інновацій, розмежуванням діалектних слів та авторських номінацій, встановленням авторства новотвору, який фіксується в текстах кількох письменників. Послідовна робота, спрямована на розв'язання зазначених проблем, сприятиме виробленню єдиних принципів лексикографічного опису АЛН. Створення словників авторських лексичних новотворів є перспективним напрямком сучасної лінгвістичної науки, оскільки такі словники дають багатий матеріал для подальших студій фахівцям з різних галузей мовознавства – дериватологам, дослідникам поетичної семіотики, ідіостилю письменників, історії мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / Г. М. Вокальчук ; за ред. А. П. Грищенка. – Рівне : Науково-видавничий центр „Перспектива", 2004. – 524 с.
2. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття : монографія / Г. М. Вокальчук ; відп. ред. С. Я. Єрмоленко. – Острог : Національний університет "Острозька академія", 2008. – 536 с.
3. Вокальчук Г. М. „Я – беззразковості поет" (словотворчість Михайля Семенка) : [монографія] / Г. М. Вокальчук. – Рівне : Перспектива, 2006. – 201 с.
4. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / Святослав Караванський. – Львів : БаК, 2008. – 512 с.
5. Київські неокласики: словотворчість / Н. В. Гаврилюк ; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог : Вид-во НаУ "Острозька академія", 2009. – 216 с. (Лексикографічна серія „Українська індивідуально-авторська неографія". Вип. 2).
6. Колесник Г. М. "З'являються нові слова у мові" / Г. М. Колесник // Тичина П. Квітни, мово наша рідна! – К. : Наук. думка, 1971. – С. 196–200.
7. Колоїз Ж. В. Українська оказіональна деривація : [монографія] / Ж. В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 311 с.

8. Лексика поетичних творів Івана Франка : методичні вказівки з розвитку лексики / [укл. І. І. Ковалик, І. Й. Ощипко, Л. М. Полюга]. – Львів : ЛДУ, 1990. – 264 с.
9. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 260 с.
10. Лопатин В. В. Рождение слова: Неологизмы и окказиональные образования. / В. В. Лопатин. – М. : Наука, 1973. – 150 с.
11. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч.1 – 495 с.; Ч.2 – 515 с.
12. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів мас. інформації) : [монографія] / О. А. Стишов. – 2-ге вид. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

The article highlights the problems and prospects of individual author neography. The author analyses the difficult cases of lexicographic description of occasional words.

Keywords: occasional word, dictionary, vocabulary entry, individual author neography.

С. В. Глущик

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ПРІЗВИСЬК В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИХ ДОКУМЕНТАХ XVIII СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано лексико-семантичний спосіб творення прізвиськ у Генеральному описі Лівобережної України 1765-1769 рр. (на матеріалі Київської сотні Київського полку), а також особливості цього способу.

Ключові слова: антропосистема, прізвисько, апелятив, формант, ім'я.

У XVIII столітті одним з важливих компонентів іменування особи (поряд з ім'ям та ім'ям по батькові) було прізвисько – "неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу" [5, 598].

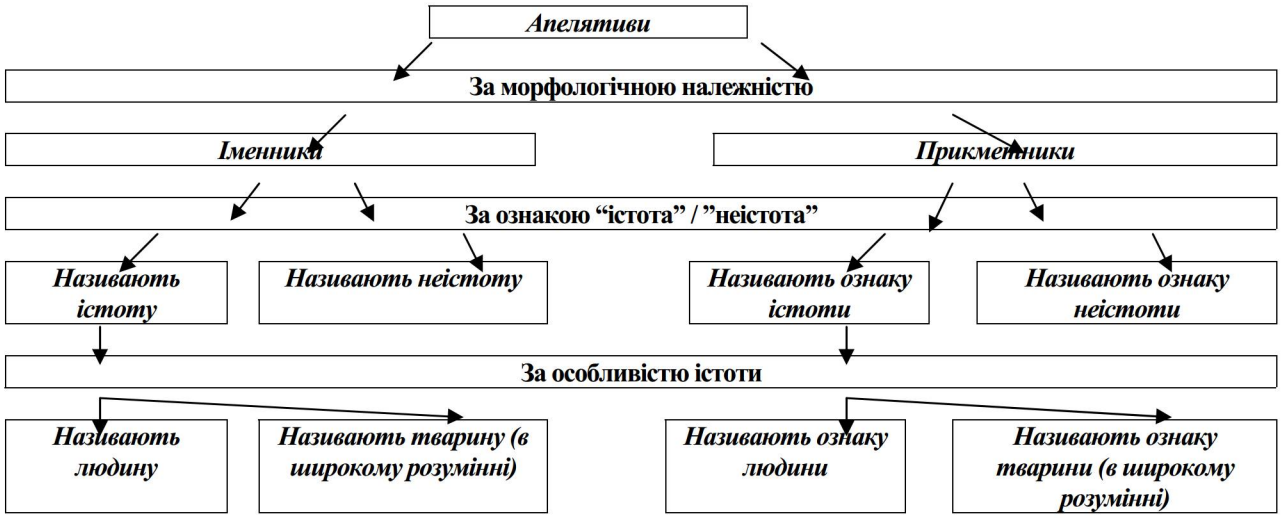
Особливість цього виду іменування полягає в його індивідуальності: якщо вибір імені та основи патроніма (імені по батькові, рідше – по матері) від особи не залежить, то вибір прізвиська досить індивідуальний і здійснюється з метою додаткової ідентифікації, а також характеристики іменованого.

Стосовно цього виду антропонімів дослідники називають декілька дистрибутивних ознак, які вирізняють їх серед інших іменувань: індивідуальний характер семантики, неспадковість, реалізація конотативної функції [4, 494].

Однак найголовніша ознака прізвиськ – це тісний зв'язок з апелятивами (загальними назвами), який виявляється на формальному, семантичному та функціональному рівнях.

Прізвиська, в яких не відбулося словотворчих змін, творяться лексико-семантичним способом. Прізвиська з прозорою семантикою, які можна на основі первинного значення класифікувати на певні тематичні групи, формують групу з близько 340 одиниць. Якщо додати до цієї групи прізвиська з нечленною основою, семантика якої омонімічна або непрозора (60 одиниць), то загальна кількість прізвиськ, утворених за допомогою семантичного способу, досягає близько 400 одиниць [1].

Традиційно прізвиська поділяють за семантикою апелятивів, від яких вони походять, на nomina presonalia (особові назви) та nomina impersonalia (неособові назви). За морфологічними та граматичними ознаками апелятиви, які виступають твірними основами прізвиськ та інших іменувань, поділяються на іменники і прикметники, одиниці кожного з розрядів, у свою чергу, співвідносяться з неістотами, істотами – тваринами (в широкому розумінні) та істотами – людьми (див. схему):

Іменникові апелятивні основи із значенням "неістота"

Іменники-неістоти відрізняються від іменників-істот: